

* * *

УДК 141

Олексенко Р. І.,
доктор філософських наук, професор,
Мелітопольський державний педагогічний
університет ім. Богдана Хмельницького
(Україна, Мелітополь), roman.xdsl@ukr.net

**Становлення та розвиток
«homo economicus» в умовах глобалізації та
інформаційної революції**

Розглянуто становлення та розвиток людини економічної в умовах глобалізації та інформаційної революції. Наведені умови виникнення та природа існування людини економічної. Проаналізовано моделі переходу від людини економічної до людини креативної за умов глобалізації та інформаційної революції.

Людина, особистість багатогранна, творча, наділена безліччю позитивних та креативних ідей. Саме цьому виникла потреба у дослідженні, а згодом і створенні моделі людини креативної з подальшим її дослідженням та удосконаленням.

Ключові слова: економіка, креативність, людина, модель, суспільство, трансформація.

«Економічна свобода – це свобода будь-якої діяльності, що включає право вибору та пов'язані із цим ризик та відповідальність»

Фрідріх Август фон Хайек

Людина як соціальна істота вважається універсальним компонентом будь-якої економічної системи, посідаючи центральне місце в її внутрішній організації. Така організація завжди уявляє собою сукупність певних соціальних відносин. Більш того, саме людина забезпечує таку функцію економічної системи як її взаємодія з природним та соціально-культурним простором, виступаючи головним суб'єктом та об'єктом управління, як інструмента інтеграції системи, її збереження, вдосконалення та розвитку, що забезпечує перетворення та використання соціальної інформації у процесі життєдіяльності.

Проблема людини в економіці давно привертала увагу вчених різних галузей знання. Вона була в центрі інтересів у різних аспектах з давніх часів до сьогодення.

Натомість, слід відмітити, що саме в теперішній час це потребує ретельного аналізу як попередніх, так і сучасних напрацювань щодо природи, причин і витоків зміни поведінки «економічної людини».

Поняття «економічна людина» досить широко використовується в різних сферах наукового знання: економіки, соціальної психології, географії, культурології, антропології тощо. Даний термін наділяється різними авторами різними значеннями. Навіть в економічній науці немає єдиного тлумачення поняття «економічна людина». Слід зазначити, що у філософській літературі поняття «економічна людина» розроблено досить слабо [4].

У філософії «економічна людина» виводиться з більш загального поняття «людина як така». Німецький філософ ХХ століття Макс Шелер вважав, що сутність людини полягає в її відкритості світу «... людина є Х, яка в безмежній мірі може бути «відкрита світу».

Людська відкритість світу проявляється в різних феноменах буття, які дозволяють людині долати історичну обмеженість. Ейген Фінк виділяє п'ять основних феноменів людського буття: праця, панування, любов, смерть та гра. Кожен із феноменів виступає як певний вид діяльності типового суб'єкта: економічного, пануючого, соціального, духовного.

Економічну сферу життя можна розглядати як спосіб подолання природних граней людини, розширення її тілесних і духовних можливостей.

Теоретики при аналізі «економічної людини» обирають модель мотиваційної поведінки, висунути відомим психологом гуманістичного напрямку А. Маслоу. Таку модель можна охарактеризувати як концепцію певного роду взаємозв'язку потреб.

Модель економічної людини в економічних теоріях з'явилася вперше у ХVІІІ столітті і змінювалася в міру розвитку науки.

Кожна наука має певні теоретичні кордони, що задаються особливостями її предмету. Тому розгляд феномену людини у всьому різноманітті його духовних, етичних і психологічних властивостей не відноситься до економічної науки.

Слід відзначити, що в епоху Відродження вчені звернули увагу на значення інтелектуального та творчого потенціалу людини для її саморозвитку, визначення її місця та ролі у суспільстві [4].

У ХVІІІ столітті в Європі з'явилися два напрями концептуальних уявлень сутності людини, її місця, мотивації та характеру діяльності в економічному і суспільному житті. Перший напрямок виходив з того, що місце людини у системі економічних відносин формують, насамперед, чотири чинники: її особиста праця, активна життєва позиція, вміння, бережливість.

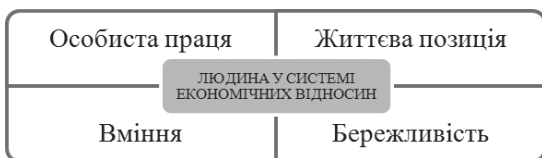

Рис.1. Система економічних відносин

Саме такі чинники, на думку представників цього напрямку, забезпечують природне право людини вважати себе особистістю, творцем, у тому числі й свого життя.

Характеризуючи значення та функції праці у процесі історичного розвитку економічних систем і суспільств, послідовники такого підходу, фактично з самого початку дослідження закономірностей економічного поступу, визначали непересічне місце праці у системі людських цінностей, вбачаючи у ній основу, «батька» суспільного багатства, а в історії розвитку праці «ключ до розуміння усієї історії суспільства» [10, с. 317].

Саме у цей час з'являються зародки моделі так званої «економічної людини». Чинники, що визначають місце людини в економічній системі та, зокрема, у системі економічних відносин (праця, її зміст та характер, адекватність її якості, потреби продуктивних сил певного історичного періоду) вимагали безпосереднього процесу створення продукту, який користується попитом [1, с. 592–593].

Повертаючись до аналізу двох концептуальних підходів, можна відмітити думку представників другого напрямку, які вважали, що сама по собі людина «це тварина, яка бажає задовольнити свої потреби за рахунок будь-яких доступних благ». За цих умов праця у житті людини розглядалася ними як покарання, важка необхідність, так зване антиблаго.

Якщо, згідно першого підходу до визначення місця та ролі людини у виробництві, вона сама створює себе у процесі праці, а суспільство виступає як добровільне об'єднання окремих осіб з метою забезпечення більш ефективного використання необхідних факторів виробництва, то другий підхід – це лише цілеспрямована та послідовна діяльність суспільства, держави, що може сприяти перетворенню «людини–тварини» у людину, яка здатна співіснувати з іншими людьми.

Вплив соціокультурної детермінації становить собою механізм адаптації до середовища. Суспільство виробляло подібні механізми протягом всієї культурної історії. Так як економічні відносини відомі впродовж тисячоліть, то в кожному історичному епоху вони супроводжувалися певними нормами і правилами, які регулювали увесь економічний процес: від виробництва до споживання.

Все більш гостро поставало питання існування людини в соціокультурному просторі у період глобалізації та інформаційної революції, де прибуток і жага наживи стояли на вершині підприємницької діяльності, де брехня полонила усі верстви населення, усі вікові прошарки та людей із різним рівнем доходів. Сучасний світ висуває перед людиною нові виклики щодо світоглядно–ціннісного формування її особистісної та соціальної сутності. Різні уявлення про соціум, як систему суспільного життя людей, формувалися з найдавніших часів розвитку інтелектуальної культури людства. Суспільство – надзвичайно складний і суперечливий предмет пізнання. Воно постійно змінюється, набуваючи все нових і нових форм.

Надшвидка динамічність знаково–інформаційної цивілізації змушує людину включати до власної феноменологічності такий елемент, як підприємливість, без якої неможливий вступ соціокультурної суб'єктності в складному інформаційному світі, а для цього необхідно бути освіченою людиною. У сучасному світі людина будь-якої професії і сфери діяльності має необхідність у досить високому рівні економічної освіченості, культурі та свідомості.

У соціально-економічних системах існують певні «інструменти управління»: ієрархія (організація), де основний засіб впливу – тиск на людину.

Поряд з «ринковими» інструментами управління важливо розвивати «культурні» інструменти управління. Становлення ринкових відносин від періоду «первісного накопичення капіталу» переходить у більш цивілізоване русло. Чим цивілізованіше суспільство, тим більш висока в ньому культура підприємництва. До соціокультурних факторів, що впливають на інституціоналізацію підприємництва слід віднести:

– загальнолюдські цінності. У сучасному суспільстві демократичного типу серед загальнолюдських цінностей згадують повагу гідності людини, терпимість, світоглядний плюралізм, культуру світу;

– національно-культурні та релігійно-культурні стереотипи способу життя країни. Культури різних країн, що формують різні системи цінностей, істотно впливають на культуру підприємництва і на поведінку підприємців. Одна культура схвалює більш ризиковану поведінку, інша – більш обережну. В одних культурах заохочується тверда й однозначна позиція при прийнятті рішення, тоді як в інших – цінується схильність до компромісів;

– ціннісно-мотиваційне ставлення до праці, багатства;

– просторовий фактор: особливості ландшафту, клімату, місцезнаходження країни, розміри її загальної та сільськогосподарської території, які зумовлюють характер господарювання, види і типи підприємницької діяльності.

Підприємці в будь-якому сучасному суспільстві утворюють один з найпрогресивніших та найактивніших прошарків, що особливо підкреслює їх роль в поступовій еволюції суспільно-економічних, соціально-політичних та громадянських формах.

У сучасному соціумі ситуація продукує підвищений інтерес особистості до свого соціального становища і прагнення перетворити його шляхом зміни соціальних позицій. Можемо припустити, що під поняттям «підприємець», в повсякденному значенні, потрапляють всі члени суспільства, які вчинили перехід від одних соціальних відносин до інших, а також змінили свій соціальний статус та місце в суспільному розподілі праці.

Разом зі статусом людина змінює і рольову поведінку, яка буде відповідати загальноприйнятим нормам, де на неї покладаються нові соціальні функції. Кожне суспільство породжує два типи людей: адекватний даному суспільству і протилежний йому, з позитивними й негативними рисами. Саме «економічна людина» сучасного типу має потенціал подолання такої амбівалентності на основі вибудовування нових взаємозв'язків між світоглядно-ціннісними значеннями чисто економічних категорій, понять, явищ і процесів та духовно-особистісними потребами, прагненнями та морально-вольовими порівняннями.

Феномен підприємництва зумовлює відносно новий тип – «людини економічної», головними характеристиками і відмінними рисами якого є послідовна ідентифікація у сфері праці.

Необхідно відзначити, що соціокультурна сфера як найбільш ємна група детермінаційних факторів, яка і

забезпечує соціальний розвиток, направляє відродження підприємництва, дозволяє вивчати і прогнозувати результати його динаміки надалі [6].

Проблема «homo economicus» постала у середині ХХ століття як наслідок постіндустріальної цивілізації. Людина почала змінювати ставлення до продуктів власного виробництва: вона частіше звертала увагу не тільки на якісні характеристики речей та їх красу, а й на престижність – ознаку приналежності до певних соціальних груп.

Перехід до інноваційно-креативної економіки, заснованої на знаннях, вимагає перегляду існуючої парадигми «homo economicus». Найбільшого обґрунтування ця модель отримала у працях А. Сміта та Д. Рікардо. Основою моделі людини економічної є раціональна поведінка, прагнення індивіда отримувати максимальний результат при мінімальних витратах в умовах обмеженості використовуваних можливостей і ресурсів.

Слід зазначити, що невирішеною досі є проблема співвідношення індивідуалізму і суспільних інтересів. Без правильного вирішення цієї проблеми не можна пояснити безліч соціально-економічних питань. У цих умовах слід звернутися до витоків виникнення методологічного індивідуалізму і переходу від відомої класичної моделі поведінки людини «homo economicus» до моделі творчої людини «homo creative». Модель творчої людини «homo creative», запропонована англійським економістом Дж. Фостером у праці «Еволюційна макроекономіка». Розкриваючи сутнісний характер даної моделі, акцентується увага на тому, що головною відмінною рисою взаємодії людини з природою є те, що вона не просто пасивно пристосовується до зовнішніх впливів, але й творчо змінює навколишній світ, створює у ньому нові структури, втілює в життя різноманітні ідеї, концепції та інші продукти своєї уяви [2, с. 67].

Модель творчої людини базується на усвідомленні того, що інноваційні процеси змінюються, а їх технологічна здатність використовується як пряма продуктивна сила, що є головною особливістю людини, котра відрізняє її від інших біологічних творінь – здатність генерувати нове знання. Це знаменує перехід від матеріальної до інтелектуальної економіки [7]. Перехід від моделі «homo economicus» (заснованої не так на діяльності, як на споживчому виборі) до моделі творчої людини «homo creative» передбачає створення економіки, заснованої на знаннях, що і базуються на інноваціях і наукомістких технологіях.

Закономірна особливість нової моделі творчої людини – це креативність, сутнісною основою якої є взаємодія таких структурних компонентів:

– компетентність як сукупність знань і досвіду;
– вміння творчо мислити, гнучкість і винахідливість під час пошуку вирішення тієї чи іншої проблеми;
– мотивація, що виступає як складний процес формування у суб'єкта внутрішніх спонукальних сил до дії під впливом зовнішніх стимулів і внутрішніх характеристик свідомості [5, с. 152].

Згідно А. Маслоу, креативність – це творча спрямованість, властива всім, але вона втрачається більшістю під впливом середовища існування. Модель творчої людини по суті є об'єктивною основою

формування економічної системи нового типу, вже заснованої на інноваційно-креативному мисленні [7].

Розвиток будь-якого суспільства в цілому можна асоціювати з процесом розвитку області знань і галузей культури. Людині властиві вірування і бажання, вірувати в логічні істини. Формування соціальних установок відіграє найбільш важливу роль в соціальному середовищі, середовищі відтворення людського капіталу, що формує людський потенціал та як наслідок і середовище економічних комунікацій [3].

Сучасні уявлення про поведінку людини з точки зору економічної теорії базуються на інформаційній, інноваційній та креативній складовій поведінки людини, які, в свою чергу, виходять на перший план в економіці постіндустріального суспільства. Перехід до економіки нового типу, інформаційної економіки, заснованої на знаннях, досягненнях в галузі науково-технічного прогресу, в якій переважає творча, інтелектуальна складова діяльності членів суспільства, вимагає перегляду існуючих концепцій поведінки людини з урахуванням основних тенденцій розвитку постіндустріального суспільства. Сучасні концепції трактують індивіда як «творчу людину», «інноваційну людину». Моделі «творчої людини» і «інноваційної людини» є об'єктивною основою формування економічної системи нового типу, в якій відзначається посилення уваги до ролі людського капіталу [9]. Креативність людини проявляється в таких характеристиках, як компетентність, вміння творчо мислити та інші [7].

Інноваційна поведінка людини виражається в здатності передбачати майбутні зміни навколишнього середовища і використовувати його для певної користі. Інноваційна людина характеризується індивідуалізмом, опортунізмом, обмеженою раціональністю, наявністю інноваційної переваги. Крім того, слід видокремити додаткові властивості людини інноваційної – переважання стратегічних цілей над тактичними, комунікативність, адаптивність [5].

З моменту генезису homo economicus відбулися величезні зміни в соціально-економічному розвитку суспільства, які вплинули на людину, її ціннісні орієнтації, ставлення до життя, до суспільства, до самої себе.

Все минуле століття тривали пошуки можливостей зближення двох сторін людської індивідуальності, які Е. Фромм позначив питанням «бути чи мати?». Реалії повсякденності призводять до ідеї неспівпадання вищого блага з придбанням максимальної кількості речових цінностей і з одержанням при цьому задоволення. Це означає, що необхідний і неминучий перехід «економічної людини» в якісно новий тип особистості з яскраво вираженими моральними і гуманістичними ідеалами.

У сучасній літературі простежуються різні тенденції в дослідженні проблематики «homo economicus». Трансформації до «homo creative» виявляються зануреними в систему соціальних, аксіологічних, історико-культурних детермінант. Адже «економічна людина» далеко не завжди розважлива і раціональна, вона часто діє під впливом ірраціональних, підсвідомих імпульсів.

Сьогодні є достатньо велика база для переходу до моделі «homo creative», функції якої тягнуть до

традиційних цілей – добробуту, корисності, задоволення потреб [8]. Тому нам потрібно ще осмислити та доопрацювати моделі «homo creative», привести їх у відповідність до сучасних соціокультурних умов за умов глобалізації та інформаційної революції.

Список використаних джерел

1. Беккер Г. С. Человеческое поведение: экономический подход. Избранные труды по экономической теории: Пер. с англ. / Сост., науч. ред., послесл. Р. И. Капелюшников; предисл. М. И. Левин. – М.: ГУ ВШЭ, 2003.
2. Бузгалін А. В. Економіка знань та інновацій: перспективи Росії / А. В. Бузгалін. – М.: ТЕИС, 2007.
3. Иванов С. А. Истоки. Креативная экономика. Теоретические основы формирования инновационно-креативной экономики: переход от homo economicus к модели homo creator / С. А. Иванов, А. И. Попов. – ООО Издательство «Креативная экономика», 2009. – 195 с.
4. Електронний ресурс. Точка доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2289>
5. Маршалл А. Принципы политической экономии / А. Маршалл. – Т. I. – Москва: Изд-во Прогресс, 1983.
6. Олексенко Р. И. Философия образования как неотъемлемый фактор экономического развития общества / Р. И. Олексенко // «Социосфера»: науч.-метод. и теор. журнал. – 2013. – №3. – С.19–26.
7. Попов А. И. Развитие теории управления человеческими ресурсами в трудах профессора Н. А. Горелова / А. И. Попов // Известия СПбУЭФ. – 2008. – №4. – 15 с.
8. Електронний ресурс. Точка доступу: <http://www.dissercat.com>
9. Електронний ресурс. Точка доступу: <http://www.uzluga.ru/>
10. Энгельс Ф. Людвиг Фейербах и конец классической немецкой философии / Маркс К., Энгельс Ф. Соч. – [2 изд.]. – Т.21.

References

1. Bekker G. S. Chelovecheskoe povedenie: ekonomicheskii podkhod. Izbrannye trudy po ekonomicheskoy teorii: Per. s angl. / Sost., nauch. red., poslesl. R. I. Kapelyushnikov; predisl. M. I. Levin. – M.: GU VShE, 2003.
2. Buzghalin A. V. Ekonomika znan ta innovatsii: perspektivy Rosii / A. V. Buzghalin. – M.: TEYS, 2007.
3. Ivanov S. A. Istoki. Kreativnaya ekonomika. Teoreticheskie osnovy formirovaniya innovatsionno-kreativnoy ekonomiki: perekhod ot homo economicus k modeli homo creator / S. A. Ivanov, A. I. Popov. – ООО Izdatelstvo «Kreativnaya ekonomika», 2009. – 195 s.
4. Elektronnyi resurs. Tochka dostupu: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2289>
5. Marshall A. Printsipy politicheskoy ekonomii / A. Marshall. – T. I. – Moskva: Izd-vo Progress, 1983.
6. Olexenko R. I. Filosofiya obrazovaniya kak neotemlemyy faktor ekonomicheskogo razvitiya obshchestva / R. I. Olexenko // «Sotsiosfera»: nauch.-metod. i teor. zhurnal. – 2013. – №3. – S.19–26.
7. Popov A. I. Razvitie teorii upravleniya chelovecheskimi resursami v trudakh professora N. A. Gorelova / A. I. Popov // Izvestiya SPbUEF. – 2008. – №4. – 15 s.
8. Elektronnyi resurs. Tochka dostupu: <http://www.dissercat.com>
9. Elektronnyi resurs. Tochka dostupu: <http://www.uzluga.ru/>
10. Jenhels F. Liudvih Feierbakh i konets klassicheskoi nemetskoj filosofii / Marks K., Jenhels F. Soch. – [2 izd.]. – T.21.

Olexenko R. I., Ph.D., Professor, Melitopol State Pedagogical University Bohdan Khmelnytsky (Ukraine, Melitopol), roman.xdsl@ukr.net

Formation and development of «homo economicus» in the context of globalization and information revolution

The article considers the formation and development of man in the context of globalization and the information revolution. Given the conditions of the origin and nature of human existence economic. Analyzed the transition of economic patterns from person to person creative in the context of globalization and the information revolution.

People, personality multi-faceted, creative, endowed with many positive and creative ideas. In this research the need arose, and later the creation of the model creative person, with subsequent study and improvement.

Keywords: *economy, creativity, human, model, society, transformation.*

* * *